

1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА.

УДК 34(477.83/86)«1848/1849»:(091)

Анжеліка Баран,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії
держави і права юридичного факультету
Тернопільського національного
економічного університету

АВСТРІЙСЬКІ КОНСТИТУЦІЙНІ АКТИ 1848 ТА 1849 РР. – ОСНОВА СТАНОВЛЕННЯ ВИБОРЧИХ ПРАВ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ

Зазначено, що урахуванням здобутків сучасної історико-правової науки проаналізовано основні положення австрійських конституційних актів 1848–1849 рр., які закріплювали виборчі права населення, що проживало на західноукраїнських землях. Виявлено, що із встановленням конституційного ладу у Габсбурзькій монархії законодавче оформлення виборчого права відобразило інтереси домінуючої частини суспільства.

Ключові слова: парламент, Конституційні акти, виборчі права, українське населення, Габсбурзька монархія, Східна Галичина.

Баран А.

Австрийские конституционные акты 1848 и 1849 гг. – основа становление избирательных прав украинского населения Восточной Галиции

С учетом достижений современной историко-правовой науки проанализированы главные нормы австрийских конституционных актов 1848–1849 гг., которые закрепляли избирательные права населения, проживавшего на западноукраинских землях. Выявлено, что с установлением конституционного строя в Габсбургской монархии законодательное оформление избирательного права отражало интересы доминирующей части общества.

Ключевые слова: парламент, Конституционные акты, избирательные права, украинское население, Габсбургская монархия, Восточная Галиция.

Baran A.

The Austrian constitutional acts of 1848 and 1849 – the basis for the formation of electoral rights of the Ukrainian population of Eastern Galicia

Taking into account the achievements of modern historical and legal science, the main norms of the Austrian constitutional acts of 1848-1849 were analyzed, which enshrined the electoral rights of the population living on Western Ukrainian lands. It was revealed that with the establishment of the constitutional order in the Habsburg monarchy, the legislative designation of the electoral law reflected the interests of the dominant part of society.

Keywords: parliament, constitutional acts, electoral rights, Ukrainian population, Habsburg monarchy, Eastern Galicia.

У сучасному суспільстві парламент і парламентаризм є невід’ємними атрибутами демократичної держави. Проблеми функціонування та розвитку сучасного вітчизняного парламентаризму глибоко пов’язані з його історичним підґрунтям. Маючи досить давню тривалу передісторію становлення, сучасний український парламентаризм має спиратися на відповідні національні політичні традиції та культуру. Проблема становлення українського парламентаризму викликає багато суперечок у сучасних правознавців.

© Анжеліка Баран, 2018

Основні положення австрійського законодавства 1848–1849 рр. були предметом наукових досліджень як вітчизняних (С. Дністрянский, М. Лозинський, К. Левицький, М. Никифорак, Н. Гриб, Ю. Плекан, Р. Петрів), так і зарубіжних (Г. Біндер, Й. Бужко, С. Стажинські, С. Піяй) фахівців.

Метою наукової розвідки є здійснення аналізу основних положень австрійських Конституційних актів 1848–1849 рр., які закріплювали виборчі права населення, що проживало на західноукраїнських землях.

Історія парламентаризму Австрійської монархії, у складі якої на той час перебували і землі Галичини, започатковується у середині XIX ст. і тісно пов'язана із революційними подіями, які отримали назву «Весна народів».

Формування засад австрійського парламентаризму та становлення конституційної монархії відбулося із прийняттям першої австрійської Конституції.

25 квітня 1848 р. імператор Фердинанд I проголосив Конституційну грамоту Австрійської монархії, підготовлену комісією на чолі з міністром внутрішніх справ Ф.-К. Піллерсдорфом (т. зв. конституція Піллерсдорфа чи квітнева конституція). Важливим додатком до цієї конституції був Тимчасовий виборчий закон від 9 травня 1848 р.

Конституція 1848 р. складалася з двох частин – цісарського патенту від 25 квітня та «Конституційної грамоти Австрійської імперії». У патенті вказувались причини видання конституції 1848 р. Також у ньому містилось посилання на патент від 15 березня 1848 р., в якому цісар обіцяв прийняти конституцію. Цісар наголошував, що видання конституції є проявом його піклування про народ Австрійської монархії: «Ми розпоряджаємось, що положення, які містить цей конституційний документ, мають служити непорушними супровідними нормами всім нашим підданим без винятку, а також всім духовним, цивільним і військовим органам влади» [1, с. 2–3].

Конституційна грамота поділялася на сім розділів: Розділ I. Загальні положення; Розділ II. Імператор; Розділ III. Громадянські і політичні права громадян держави; Розділ IV. Міністри; Розділ V. Державний сейм; Розділ VI. Діяльність Державного сейму; Розділ VIII. Провінційні стани.

Згідно з цією Конституційною грамотою, Австрійська імперія проголошувалася конституційною монархією. У загальних засадах Конституційної грамоти проголошувалося, що для всіх народів держави забезпечується непорушність їх народності і мови. У Конституційній грамоті чільне місце відводилося громадянським і політичним правам, таким як: свобода віросповідання, совісті і особи (ст. 17), свобода мови й книгодрукування, свобода створення різних об'єднань (товариств), право громадянина держави бути власником землі, займатися будь-яким видом заробітку чи промисловості, не забороненим законом, змога досягти будь-яких чинів і гідностей. Вони наділялись правом подавати звернення до органів держави (ст. 22–24).

У відповідності до ст. 25 Конституційної грамоти, її положення поширювались на всіх, без виключення, громадян держави: вони вважались рівними перед судом, підлягали військовій службі та обов'язку сплачувати податки, жоден громадянин не міг бути позбавлений всупереч своїй волі справедливого суду [1, с. 14–15].

Принцип розподілу влади на законодавчу, виконавчу та судову виражався лише частково. У Конституційній грамоті детально регламентувалися повноваження цісаря, виконавчої та законодавчої гілки влади.

Цісар вважався главою виконавчої гілки влади та одночасно здійснював законодавчі функції разом із Державним сеймом (параграф 10). Цісар також мав повноваження призначати посадовців на всі державні посади, присвоював усі високі звання, нагороджував орденами, надавав звання великим землевласникам, здійснював керівництво головною комендатурою та керував Збройними силами монархії (параграф 11).

Цісар Австрійської монархії був суб'єктом законодавчої ініціативи, до його компетенції належало санкціонування законів, прийнятих Державним сеймом. Цісар мав повноваження кожного року скликати Державний сейм, мав право продовжити його діяльність або розпустити. У випадку дострокового розпуску цісарем Державного сейму протягом 90 днів повинен був скликатись новий Державний сейм. У разі смерті цісаря Державний сейм мав зібратися протягом чотирьох тижнів (параграф 15–16).

Також Конституція передбачала створення загальнодержавної законодавчої інституції – Державного Сейму (Reichstag). Парламент мав бути спільною законодавчою владою для австрійських, чеських країв і також для Галичини з Буковиною. Угорська частина Габсбурзької монархії отримала окрему Конституцію, окремі законодавчі органи влади та незалежний уряд [2, с. 468].

Австрійський рейхстаг мав складатися з 583 членів. Його нижня палата – Палата послів (Kammer der Abgeordneten) – 383 члени, обиралася на 5 років громадянами, яким було надано виборче право, шляхом двоступеневих виборів за квотою один депутат від 50 тис. осіб. Порядок виборів визначав Тимчасовий виборчий статут, опублікований 9 травня 1848 р. Галичина повинна була обрати 98 послів (Львів – 3 послі, Броди – 1, Тернопіль – 1, Станіслав – 1, Перемишль – 1, Краків – 2, решта краю – 89). Буковина обирала 8 послів (Чернівці – 1, решта краю – 7) (ст. 20). Виборча система мала куріальний характер: окремих послів вибирали міста, інших – решта населення. На першому етапі виборів обиралися виборщики. Активним виборчим правом були наділені австрійські громадяни віком від 24 років, громадянські права яких не були обмежені і які жили у своєму виборчому окрузі не менше шести місяців. Австрійське законодавство чітко визначало правила набуття громадянства: народження дитини від австрійського громадянина, одруження з австрійським підданим, вступ на австрійську державну службу, пожалування. Позбавлялися виборчого права жінки, прислуга, робітники з поденною або потижневою оплатою, особи, які отримували допомогу від благодійних установ. На другому етапі виборщики таємним голосуванням обирали депутатів. Голосування відбувалось усно або письмово, після чого усі результати вписувались до протоколу (ст. 38). Кандидатом могла бути особа, яка в першому турі була обрана виборщиком, досягла віку 30 років, і мала австрійське громадянство. Обраним вважався кандидат, який здобув абсолютну більшість голосів. Якщо виникала потреба, то проводилися другий і третій тури голосування [3].

Верхня палата (Senat) – Сенат (200 членів) – 50 членів призначалися цісарем із принців Габсбурзької династії та із «заслужених» громадян, вони призначалися пожиттєво. Решта (150 членів) обиралася великими землевласниками на термін 5 років. Галичина повинна була обрати 41 члена Сенату. Отже, ця норма Конституції була досить прогресивною – лише 1/4 частину Сенату призначав цісар, решту 3/4 вибирали великі землевласники [4, с. 14–15].

Конституційна грамота регламентувала особисте голосування членів обох палат та їх депутатський імунітет. Жодного депутата не можна було під час діяльності Державного сейму притягти до відповідальності чи арештувати без дозволу палати, до якої він належав, за виключенням затримання його на місці злочину (параграф 40,42) [1, с.16].

У Конституційній грамоті був прописаний порядок внесення змін до поточних законів та конституції. Проекти законодавчих актів, які доповнювали чи змінювали положення норм конституції, вимагали підтримки двох третіх присутніх голосів з кожної палати. При прийнятті інших законів вистачало відносної більшості голосів (ст. 50–51). Ця норма повинна була забезпечити підвищену стабільність Конституційній грамоті.

Загалом Конституційна грамота була прогресивним законодавчим актом, особливо у частині закріплення громадянських та політичних прав жителів Австрійської імперії. Австрійська монархія у 1848 р. у відповідності до Конституційної грамоти визнавалась конституційною та дуалістичною державою, оскільки Угорські краї отримали для себе власну конституцію та власні законодавчі та виконавчі органи влади. Однак у Конституційній грамоті не був у повній мірі врахований механізм стримувань і протипа, який би забезпечував незалежність виконавчої, законодавчої та судової гілки влади від впливу цісаря. Ставши чимось на зразок сучасного Основного закону, Конституційна грамота так і не набрала сили конституції. Під впливом революційних подій у Відні вже 16 травня 1848 р. її реалізація була офіційно призупинена.

18 травня 1848 р. цісарською проклямацією (оголошенням) проголошено зміни у формуванні та організації діяльності Державного сейму. Йому було надано статус Установчих зборів (державних зборів) та ліквідовано Сенат.

Внесено зміни також до виборчої ординації до Державного сейму. Згідно з новим виборчим законом від 1 липня 1848 р., у Галичині було утворено 25 виборчих округів. Виборчі округи поділялися на дільниці, що створювалися у населених пунктах із кількістю мешканців від 250 до 2500 осіб. Порядок проведення виборів і обрання депутатів в основному залишився таким же, який був передбачений Тимчасовим виборчим статутом від 9 травня 1848 р.

Цісар Фердинанд I 2 грудня 1848 р. зрікся трону, на його зміну прийшов Франц Йосиф I. У своєму маніфесті, оголошеному при вступі на трон, Франц Йосиф I підтримав конституційні засади формування державної влади, однак наголосив на необхідності збереження державної єдності монархії [2, с. 406–407].

Нова «открытована» (дарована) конституція була затверджена Указом №150 Франца Йосифа I 4 березня 1849 р. («березнева» або «Оломунецька» конституція). Вона була менш прогресивною, ніж Конституційна грамота 1848 р., та все ж здійснила істотний вплив на політичне та соціальне життя українського населення Галичини.

Конституція складалася з 16 розділів, а саме: Розділ I. Про державу; Розділ II. Про цісаря; Розділ III. Про державне громадянство; Розділ IV. Про гміни; Розділ V. Про справи країв; Розділ VI. Про державні справи; Розділ VII. Про законодавчу владу; Розділ VIII. Про Державний сейм; Розділ IX. Про Національні Конституції і Національні сейми; Розділ X. Про виконавчу владу; Розділ XI. Про Раду держави; Розділ XII. Про судову владу; Розділ XIII. Про Державний суд; Розділ XIV. Про державне господарство; Розділ XV. Про Збройні сили; Розділ XVI. Загальні положення.

У I Розділі вказувалося, що Цісарство австрійське складається з таких країв коронних: Королівство Чеське, Королівство Галичини і Льодомерії (Волинь) з Краковом, Королівство Далмація, Герцогство Нижня Аніца, Герцогство австрійське Верхня Аніца, Князівство Сольногородське, Князівство Штирія, Князівство Шленськ, Князівство Крайна, Князівство Каринтія, Моравія, Тироль, Побережжя, Буковина (ст. 1).

У ст. 2 визначалося, що усі названі у ст. 1 краї коронні утворюють вільну, самоврядну, неподільну і непорушну Конституційну австрійську монархію. Усім краям надавалась самоврядність, а усі народності визнавались рівноправними і кожна з них мала непорушне право збереження, плекання та пильнування своєї нації (народності) й мови (ст. 4–5) [5, с. 26–27].

У відповідності до другого розділу вся повнота влади належала цісарю. Особа цісаря визнавалась недоторканою та невідповідальною (ст. 14). Цісар був головнокомандувачем усіх збройних сил (ст. 15), вирішував питання війни та миру (ст. 16), мав право укладати договори з іноземними державами (договори, які накладали на державу нові зобов'язання потребували додаткового дозволу Державного сейму) (ст. 17). Законодавча компетенція цісаря визначалась у виданні законів, постанов та розпоряджень, однак кожне рішення цісаря вимагало контрасигнації (підпису) відповідального міністра (ст. 18). Цісар призначав і звільняв міністрів, формував і призначав уряд та на посади в усіх галузях державної служби, надав шляхетство, ордени та відзнаки (ст. 19). Цісар користувався правом пом'якшення кари, злагоди та амністії, персонального застереження осіб щодо міністра (ст. 21).

У Березневій конституції 1849 р. права громадян містились у третьому розділі і були вужчими, ніж у Квітневій конституції 1848 р. Так, ст. 23 визначала, що для усього народу держави існує лише одне загальне право австрійського громадянства. Не може бути обмежень за приналежністю до того чи іншого краю (ст. 24) та всі громадяни австрійської держави є рівними у правах (ст. 27). Всі публічні уряди та державні служби є рівно доступними для усіх, хто є «здібний» до них (ст. 28). Кожен громадянин мав право придбавати будь-яку нерухомість і також займатися будь-якою діяльністю, не забороненою законом для отримання заробітку (ст. 30) [5, с. 28–29].

Перелік політичних прав значно розширював окремий цісарський Закон про політичні права № 151 від 4 березня 1849 р. «Про конституційну форму управління та дотримання прав політичних». В даному Законі закріплювалась свобода віросповідання, право релігійного визнання (ст. 1), свобода слова, заборона цензури (ст. 5), право звернень (ст. 6), право на об'єднання (ст. 7), свобода особи (арешт особи може мати місце лише у випадку затримання особи під час вчинення злочину і лише за допомогою наказу, виданого судовою владою протягом 24 год. з моменту затримання) (ст. 8), забезпечувалась таємниця листування (ст. 11) [5, с. 43–44].

Важливим було розмежування компетенції між крайовими та центральними органами державної влади. Так, у відповідності до ст. 35 крайовими справами визначалися: I. Усі правління предметові (крайової культури, громадських будівель, фінансових з крайової фундації, крайових благодійних закладів, крайового бюджету та відносного складання кошторису (рахунків) щодо доходів краю, які надходять з урядового майна краю, оподаткування на цілі крайові, призначення крайового кредиту та щодо видатків краю (крайових, звичайних і надзвичайних); II. Управління в межах законів державних: справ гмінних, справ релігійних і шкільних, постачання транспорту, забезпечення війська житлом та харчуванням; III. Управління щодо тих предметів, державне законодавство яких відноситься до сфери діяння крайової влади.

Державний сейм складався з двох палат: верхньої та нижньої (ст. 38). Верхня палата створювалась із послів, вибраних для кожного коронного краю його сеймом. Кількість послів верхньої палати складала половину, зазначеної конституцією кількості членів нижньої палати; Кожний коронний край вислав двох членів свого сейму як послів (громадянин Австрійської монархії та вік не молодше 40 р.), а решта місць розподілялася поміж усіх коронних країв відносно населення. Інших членів верхньої палати могли вибирати сейми лише з тих громадян, котрі сплачували податки у розмірі 50 гульденів монет (ст. 41–42). Депутати верхньої палати обиралися на 10 років (ст. 49).

С. Дністрянський, характеризуючи правовий статус верхньої палати Державного сейму, закріплений у Олумнецькій конституції, зазначав, що «... 170 членів має лише 40 вийти з вольного вибору соймів, а решта

припадає на найвище оподаткованих. Національні меншості (у тому числі русинське населення Галичини) окремих країв не мали, на думку С. Дністрянського, «жодного заступництва в тій (верхній. – А. Б.) палаті – і так видає ся їх на поталу сеймових більшостий. Проте навіть задержане засади рівноправності усіх народностей не могло сего спинити (...) Вона скріплює становище давних станових організацій, котрі в відновленій формі вислої палати можуть тепер плекати свої питомі інтереси і відвигати квестію автономії країв» [6, с. 40].

Депутати нижньої палати обирались за допомогою прямих виборів повнолітніми платниками податків (які сплачували не менше, ніж 5 гульденів податку на рік – для жителів сіл, де кількість населення не перевищує 10 тис. мешканців та для жителів міст, які сплачували податки у розмірі від 10 до 20 гульденів із кількістю населення більшою, ніж 10 тис. мешканців. На 100 тис. населення припадав один посол (ст. 44). Членів нижньої палати обирали на п'ять років (ст. 49). Щодо нижньої палати, то С. Дністрянський зазначав, що «...у нижній палаті Рейхстагу жорстоко стикатимуться між собою національні протилежності десятимовного Рейху» [6, с. 41].

Пасивне виборче право виникало для депутатів верхньої палати після 40-річного віку, для депутатів нижньої – після 30 років. Для депутатів обох палат вимагалось бути громадянином австрійської монархії протягом останніх 5 років (ст. 45). Не можна бути одночасно членом нижньої та верхньої палати (ст. 51) [5, с. 33].

Депутати обох палат були наділені депутатською недоторканістю та могли бути притягнуті до відповідальності чи заарештовані лише за згоди палати, до якої він належить, за виключенням затримання депутата під час вчинення злочину (ст. 63).

Право законодавчої ініціативи належало цісареві та обом палатам (ст. 65). Законопроект приймався обома палатами та після санкціонування цісарем. Якщо проект закону відхилявся однією із палат чи цісарем, то його повторний розгляд мав відбутися не раніше, ніж на наступній сесії (ст. 66).

В березневій конституції була введена новела щодо тимчасового законодавства. У разі крайньої необхідності (коли Державний сейм не скликався і виникала необхідність законодавчого регулювання певних суспільних відносин) цісар за участю відповідального міністра мав право видати тимчасове розпорядження. Для того, щоб це розпорядження стало постійним, цісар повинен був оголосити його під час засідання Державного сейму, обгрунтувавши причини його прийняття [2, с. 408].

У окремих краях австрійської монархії передбачалося створення крайових сеймів, які мали право законодавчої ініціативи в Державному сеймі. Крайові сейми мали право ухвалювати закони з питань, що належали до сфери крайової влади. Однак закон, прийнятий крайовим сеймом, повинен був бути санкціонований цісарем (ст. 80) [1, с.106].

Підсумовуючи, потрібно зазначити, що Цісарський патент, який затверджував I австрійську конституцію від 25 квітня 1848 р., Попередня виборча ординація до першого австрійського Сейму від 9 травня 1848 р., Цісарський патент, який завіряв нову конституцію від 4 березня 1849 р., стали правовою основою утворення та функціонування парламенту як політичної структури, завдяки якій став можливим перехід Габсбурзької монархії з фази поліційної держави до правової. В умовах конституційно-парламентської Австро-Угорської монархії виникла та знайшла подальший розвиток концепція політичного самовизначення українського народу на власній етнічній території.

Список використаних джерел

1. *Starzyński S. Kodeks prawa politycznego, czyli Austriackie Ustawy Konstytucyjne 1848-1903 / systematycznie zestawil, przełożył i opracował Stanisław Starzyński We Lwowie : Nakładem K. S. Jakubowskiego, 1903. – 1069 s.*
2. *Balzer O. Historia ustroju Austrii w zarysie / napisał Oswald Balzer. – Wyd. 2., popr. i skrócone. Lwów : Nakładem K. S. Jakubowskiego, 1908. – 511 s.*
3. *Гриб Н. Австрійська конституція 1848 р.: політико-правові передумови прийняття, структура та основні положення / Н. Гриб // Вісник Львівського університету ім. І. Франка, 2012. – Вип. 56. – С. 92–102. – (Сер. юридична).*
4. *Buszko J. Polacy w parlamencie wiedeńskim 1848–1918 / Buszko J. – Wydawnictwo sejmowe, Warszawa, 1996. – 461 s.*
5. *Петрів Р. В. Австрійські, Австро-Угорські і Галицькі конституції (кінець XVIII – XIX ст.): для фахівців права, студ. і викладачів юрид. факультетів ВУЗів / Р. В. Петрів. // Відкритий Міжнародний ун-т розвитку людини «Україна», 2005. – Івано-Франківськ : Місто НВ. – 84 с.*
6. *Дністрянський С. Реформа виборчого права в Австрії / С. Дністрянський // Часопись правнича і економічна. – Львів, 1906. – Ч. 6 – Т. 9. – С.34–55.*

References

1. Starzynski, S. (1903). *Kodeks prawa politycznego, czyli Austriackie Ustawy Konstytucyjne 1848–1903 [The Code of Political Law, or Austriackie Constitutional Acts 1848–1903]*. Lviv [in Polish].
2. Balzer, O. (1908). *Historia ustroju Austrii w zarysie [The history of Austria's system in outline]*. Lviv [in Polish].
3. Gryb, N. (2012). *Австрійська конституція 1848 р.: політико-правові передумови прийняття, структура та основні положення [Austrian Constitution of 1848: political and legal preconditions for adoption, structure and basic provisions]*. *Вісник Львівського університету – Bulletin of I. Franko Lviv University*, 56, 92–102 [in Ukrainian].
4. Buszko, J. (1996). *Polacy w parlamencie wiedeńskim 1848-1918 [Poles in the Vienna parliament of 1848–1918]*. Warszawa: wydawnictwo sejmowe [in Polish].
5. Petriv, R.V. (2005). *Австрійські, Австро-Угорські і Галицькі конституції (кінець XVIII – XIX ст.: для фахівців права, студ. і викладачів юрид. факультетів вузів: пер. з нім. та пол. мов [Austrian, Austro-Hungarian and Galician constitutions (end of the 18th-19th centuries): for lawyers, students and faculty of law schools of higher educational institutions: translation from German and Polish]*. Івано-Франківськ: Мисто NV [in Ukrainian].
6. Dnistrianskyi, S. (1906). *Реформа виборчого права в Австрії [The reform of the electoral law in Austria]*. *Часопис правничий і економічний – Legal and economic magazine*, 6, 34–55 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 18.01.2018.